

UOT 94(479.24)

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İCTİMAİ-SİYASİ VƏ MƏDƏNİ
ƏLAQƏLƏRİNDƏ
ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN ROLU**

Hörmət Qənbərli qızı CAVADOVA

BDU-nun "Sosiologiya" kafedrası, dosent

cavadova@mail.ru

Məqalədə ortaq kök, dil, din birliyi, oxşar mədəniyyət, adət və ənənələrə malik olan Azərbaycan ilə Türkiyə arasında tarixən mövcud olan ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni əlaqələrdən, bu əlaqələrin fəal iştirakçısı olan Əhməd bəy Ağaoğlunun Azərbaycan və Türkiyədəki fəaliyyətindən bəhs olunmuşdur.

***Açar sözlər:** Azərbaycan, Türkiyə, Ağaoğlu, ictimai-siyasi, mədəni, əlaqələr, fəaliyyət, xadim, türkçülük, demokratik*

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələrin böyük tarixi var. Bu əlaqələri ortaq kök, dil, din birliyi, oxşar mədəniyyət, adət-ənənələr şərtləndirir. Türkiyə ilə Azərbaycan öz tarixlərinin ən mürəkkəb və çətin dövrlərində bir-birinə dəstək olduqlarını dəfələrlə nümayiş etdirmişlər. 1918-ci ildə Nuru Paşanın komandanlığı ilə Türk-Qafqaz İslam ordusunun Bakını xilas etməsi Azərbaycan üçün önəmli dönüş nöqtəsi olmuşdur. Azərbaycan xalqının ümummilliyət lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi: "Türk ordusunun Azərbaycana, Bakıya gəlməsi, Azərbaycanı daşnakların təcavüzündən xilas etməsi hər bir azərbaycanlının qəlbində yaşayır. Azərbaycan xalqı həmin ağır dövrdə türk xalqının ona göstərdiyi köməyi heç vaxt unutmayacaqdır". Həmçinin, Anadoluda Qazi Mustafa Kamal Atatürkün öndərliyi ilə aparılan milli mücadiləyə azərbaycanlılar maddi və mənəvi yardım göstərmişlər.

Məlumdur ki, Azərbaycanda XX əsrin əvvəlləri milli şüurun oyanması, milli hərəkətin meydana gəlməsi və inkişafı ilə səciyyələnirdi. Bu dövrün milli məfkurə sahiblərindən olan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqaları xalqın milli dirçəlişində və maariflənməsində önəmli rol oynamışlar. Azərbaycanda Xalq Cumhuriyyətinin süqutundan sonra təqiblərə məruz qalan bir sıra görkəmli şəxsiyyətlər müxtəlif dövrlərdə Türkiyədə yaşamış, öz elmi, ictimai-

siyasi fəaliyyətlərini bu qardaş ölkədə reallaşdırma bilməmişlər. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Əhməd bəy Ağaoğlu olmuşdur.

Əhməd bəy Ağaoğlu XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda türkçülük hərəkatı ideoloqlarından biri, görkəmli ictimai-siyasi xadim, hüquqşünas, pedaqoq və publisist olmuşdur. Əhməd Ağaoğlu nəinki Azərbaycanın, eləcə də Türkiyənin elmi-mədəni, ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmişdir. Bu mənada Hilmi Ziya Ülkən Azərbaycan alimi Əhməd bəy Ağaoğlunu “Türkiyənin siyasi həyatında rol oynamış fikir adamlarından” biri kimi təqdim etmişdir (9, s.176). Lakin çox təəssüf ki, Azərbaycanda 70 illik Sovet dövründə onun yaradıcılığı qismən tədqiq olunsa da, onu burjuva ideoloqu, pantürkist və panislamist adlandırmış, onun ictimai-siyasi, ədəbi-publisistik fəaliyyəti layiqincə qiymətləndirilməmişdir. Lakin zaman öz işini gördü. Son dövrlərdə Azərbaycanda da Əhməd Ağaoğlunun yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti geniş dədqiq olunmağa başlanmışdır.

Əhməd Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. İlk və orta təhsilini Şuşada rus məktəbində almış, sonra isə təhsilini Tiflis gimnaziyasında davam etdirmişdir. 1987-ci ildə Tiflisdə təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa vurub Şuşaya qayıdır. Həmin ilin avqustunda Politexnik İnstitutunda oxumaq istəyi ilə Peterburqa gəlir. Peterburqda tanış olduğu qafqazlı gənclər Ə.Ağaoğlunu Qafqazlı Tələbələr Birliyinin yataqxanasına aparırlar. Burada dörd nəfər türkün olduğunu öyrənir. Bu türklərdən biri sonralar Azərbaycanın Paris təmçilsi olacaq Əlimərdan Topçubaşov, digəri isə Qafqaz Şeyxülislamının oğlu Əli bəy Hüseynzadə idi (5, s.216). Oğlu Səməd Ağaoğlunun yazdığına görə, imtahan zamanı onu yəhudi hesab edən bir müəllimin qərəzli münasibəti nəticəsində imtahandan kəsilir. Bu haqsız münasibətdən qəzəblənən protest ruhlu gənc Əhməd bəy Ağayev ali təhsil almaq üçün az miqdarda vəsaitlə 1888-ilin yanvarında Parisə yola düşür (4, s.102).

Bir müddət fransız dilini öyrənəndən sonra Sarbonna Universitetinin Şərq dilləri fakültəsində dərslərə girir, eyni zamanda hüquq fakültəsində oxuyur. Əhməd Ağaoğlunun dərslərinə ciddiyyətlə yanaşması və fəvqalədə istedadı professorlarının diqqətini cəlb etmişdi. Fransada təhsil illərində fransız inqilabının nəticəsi kimi meydana çıxan düşüncə və liberal Qərb nəzəriyyələri Ə.Ağaoğlunun dünyagörüşünə təsir etmiş və bu nəzəriyyələrin təsiri də onun sonrakı fəaliyyətində özünü göstərmişdir.

Ə.Ağaoğlu Fransada təhsil alarkən universitetlərdə və kitabxanalarda araşdırma və tədqiqatlar aparmaqla Avropa həyatını öyrənməyə çalışır, bu həyatı Şərq həyat tərzi ilə müqayisə edib bəzi nəticələrə gəlirdi.

Parisdə təhsil aldığı illərdə Əhməd Ağaoğlunun dünyagörüşünə ən çox təsir göstərən fars dili və tarixi üzrə professor James Darmesteter, “La Nouvelle Revue” dərgisinin redaktoru Juliette Adam, məşhur filosof və tədqiqatçı Ernest Renan, həmçinin İslam aləminin mütəfəkkirlərindən Cəma-

ləddin Əfqaninin və Gənc Türklərin tanınmış nümayəndələrindən olan Əhməd Pza bəyin ideyaları olmuşdur. Ə.Ağaoğlunun İslamla bağlı düşüncələrinə Çəmaləddin Əfqani önəmli dərəcədə təsir göstərmişdir.

1892-ci ildə o, Londonda toplanan Şərqsünaslar konfransında iştirak edir və burada “Şiə məzhəbinin qaynaqları” adlı tədqiqat əsərini təqdim edir. Ağaoğlunun bu məqaləsi Konfransın qərarı ilə çap olunur (1, s.18). Bu məqaləsində Ağaoğlu şiəliyin İranda necə rəsmi dövlət dini olmasını açıqlamışdı. Qızı Sürəyya Ağaoğlu bu yazısına görə atasına İran şahı tərəfindən firuzə üzük hədiyyə edildiyini bildirir (1, s.18). Sarbonna Universitetində təhsil aldığı dövrdə Əhməd bəy Yaxın Şərq haqqında çap edilmiş iki kitaba rəy yazır, bundan əlavə Tiflisdə çıxan rusdilli “Kafkaz” qəzetinə məqalələr göndərir.

Altı ildən sonra Sarbonna Universitetinin Şərq dilləri və hüquq ixtisasının diplomları ilə vətənə dönərkən dörd ay İstanbulda qalmış və o dövrün Maarif naziri Münif paşa ilə görüşüb fikir mübadiləsi etmişdir (1, s.19).

Qafqaza qayıtdıqdan sonra bir müddət Tiflis gimnaziyasında müəllim işləyir. Bu arada “İslama görə və İslam aləmində qadın” və “İslam və axund” əsərlərini yazır. Bu əsərlərin əsas mövzusu İslamda islahat aparmaq gerçəkliyi onu savadsız mollaların inhisarından qurtarmaq və günün tələblərinə uyğunlaşdırmaq, sünni-şiə ixtilaflarına son qoymaq, qadına layiq olduğu yeri vermək, eləcə də əlifba məsələləridir (2, s.201).

Ə.Ağaoğlu 1894-cü ildə Bakıya köçür. Fransada təhsil alarkən Avropa demokratik ideyalarının və fransız Şərqsünas alimlərinin əsərlərindən təsirlənən Əhməd Ağaoğlu tezliklə Azərbaycan xalqının milli özünüdərkətmə və türkçülük ideyalarının yayılması işinə başlayır. 1896-cı ildə o, yenidən Şuşaya qayıdır və orada realni məktəbdə fransız dilini tədris etməyə başlayır, ilk teatr tamaşası hazırlayır, qiraətxana və xitabxana açır. Onun bu uğurları tezliklə Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyevin diqqətini cəlb edir və Əhməd Ağaoğlunu 1897-ci ildə Bakıya dəvət edir. Əhməd Ağaoğlu Bakıya qayıtdıqdan sonra realni məktəbdə fransız dilindən dərs deyir, həmçinin o zaman nəşr olunan “Kaspi” qəzetində Əlimərdan bəy Topçubaşovla birgə əməkdaşlıq edirlər. Ə.Ağaoğlu əsərlərində milli qurtuluşa gedən yolun cəmiyyətin mədəni və təhsilinin inkişafından keçdiyini bildirirdi. 1905-ci ildə Z.Tağıyevin vəsaiti hesabına “Həyat” qəzeti təsis olunur və baş redaktorluq Əhməd bəy Ağayeva (Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə) tapşırılır. Bununla da onun həyatında yeni mərhələ başlayır, çünki eyni məramlı dostları ilə birlikdə xalqının problemlərinin həlli yolunda çalışmaq üçün təsirli bir vasitə əldə edə bilmişdi.

1906-1907-ci illər şimal türkləri arasında milliyyətçilik, türkçülük hərəkatının ən canlı dövrüdür. 1905-1907-ci illərdəki fəaliyyətlər ilk baxışda Rusiya Müsəlmanları adı altında aparılmışsa da, əslində bu milli hərəkatdır (2, s.178).

Ə. Ağaoğlu 1907-ci ildə Bakı civarında zəngin neft yataqlarına sahib olan türk əhalisini köçürmək planının qarşısını almaq üçün üç dostu ilə birlikdə Peterburqa gedir. Rusların və ermənilərin bu planı qəbul etdirmək məqsədi ilə xeyli cəhd göstərmələrinə baxmayaraq 35 gün davam edən görüşlərin nəticəsində türklərin köçürülməsi məsələsinin gündəlikdən çıxarılmasına nail olmuşdur (2, s.206).

Ə. Ağaoğlu bu dövrdə Azərbaycan türklərinin hüquqlarını müdafiə etmiş, digər tərəfdən də rusların və ermənilərin türklərə qarşı ədavətlərini aradan qaldırmaq ideyasını təbliğ edən məqalələr yazmışdır. Yüsif Akçura Ə. Ağaoğlunun türk, rus, fransız, fars dillərində eyni həvəslə və asanlıqla məqalələr yazmış olduğunu qeyd edir. Xatirələrində yazır ki, əgər Ə. Ağaoğlunun bütün məqalələri bir yerə toplanarsa Bakıdan İstanbula qədər geniş bir yol alınar (2, s.206). Ağaoğlunun yazılı və siyasi fəaliyyəti onu rus hökumətinin nəzərində şübhəli və təhlükəli insanların siyahısına daxil etmişdi. Onun evi tez-tez axtarılır, mətbəəsinə hücumlar edilir və bəzən qəzetin nəşrinin dayandırılmasını tələb edirdilər. Dili toplum üçün önəmli ünsür hesab etmiş, və bu düşüncəsindən heç vaxt ayrılmamışdır. Milli şüur və milli tərbiyə mövzularında isə cəmiyyətdə əxlaq nədir və necə olmalıdır suallarına cavab verməyə çalışmış, cəmiyyətdə əxlaqın önəmini hər fürsətdə dilə gətirmişdir. Bu səbəbə görə Ə. Ağaoğlunu Azərbaycandakı yeniləşmə hərəkatının lideri hesab etmək olar.

XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda vəziyyət gərginləşir. Çar Rusiyasının xüsusi xidmət orqanlarının və hakim dairələrinin təşviqi ilə ermənilər yerli türklərə (azərbaycanlılara) qarşı terror hadisələri törədirdi, silahsız və günahsız əhaliyə hücumlar təşkil edirdi, insanları yalnız türk və müsəlman olduqlarına görə qırırdılar. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası kimi tarixə düşmüş hadisələr başlayır. Belə çətin anda azərbaycan ziyalıları başda Əhməd bəy Ağaoğlu olmaqla birləşdilər və bütün güclərini erməni fitnəkarlığının qarşısını almağa cəmləşdirdilər.

1906-cı ildə Əhməd bəy Ağayevin rəhbərliyi ilə “Difai” (fars zözü olub – mənası müdafiə deməkdir) partiyası yaradılır. Difai partiyasının yaradılması Qafqazdakı pus hakim dairələrinin dəstəyi ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri amansız qığınlardan, erməni təcavüzündən və represiyalarından qorunmaqda misilsiz rol oynadı. Partiyanın Bakıdakı mərkəzi Komitəsinə Əhməd bəy Ağaoğlu başçılıq edirdi. Müsəlmanların məskun olduğu qəzaların əksəriyyətində Difainin yerli bölmələri yaradıldı. Şuşadakı “Qarabağ Birlik Məclisi” adlı yerli bölmə Difainin ən güclü qurumu sayılırdı. Partiyanın proqram layihəsi 1906-cı il oktyabrın 13-də Əhməd bəy Ağayevin redaktoru olduğu “İrşad” qəzetində çap edildi. “Difai”nin 1912-ci il 16 mart tarixində Qafqaz canişinliyinin arxivində tapılmış və hal-hazırda Bakıdakı arxivdə mühafizə edilən Bəyannaməsində yazılır: “Mütəşəkkil hərbi qüvvəyə malik, eyni zamanda silah və toplaqla təchiz edilmiş Daşnak

partiyası bir tərəfdən silah gücünə bütün erməniləri, digər tərəfdən də Qafqaz hökumətini özünə tabe edib ən ümdə məqsədinə nail olmağa çalışır. Onların əsas məqsədləri Qafqazda yaşayan bütün müsəlmanları qırdıqdan sonra onların torpaqlarını işğal etməkdir. Ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra fikirləri Qafqazda erməni xalqı üçün milli, müstəqil bir dövlət yaratmaqdır. Bizim partiyamızın məqsədi Qafqazda yaşayan bütün xalqlar arasında səmimi qardaşlıq və birlik yaratmaqdır”.

Son dərəcə fəallaşmış və Qafqazda gerçək gücə çevrilmiş Difai partiyası hökuməti qorxuya salır. 1908-ci ilin martında Gəncə quberniyasından canişinə göndərilmiş “tamamilə məxfi” qrifli sənəddə göstərilirdi ki, mart ayı ərzində Difainin tamamilə ləğv edilməsi işi başa çatdırılacaq. Eyni zamanda bildirilirdi ki, partiyanın Bakıdakı Mərkəzi Komitəsinin ləğv edilməsi ilə arzu edilən nəticəni əldə etmək mümkün olmayacaq. Təklif edilirdi ki, “difai partiyasının fəaliyyətinə tamamilə son qoymaq üçün bu partiyanın sədri Əhməd bəy Ağayev başda olmaqla Mərkəzi Komitənin bütün tərkibi Zaqafqaziya diyarından sürgün edilsin” (7, s.43).

Tezliklə Əhməd bəy Ağayev və onun dostlarına qarşı təqib və repressiyalar başladı. Dostlarının evində aylarla gizlənmək məcburiyyətində qalmış Əhməd bəy üçün Bakıda çalışmaq imkanı qalmamışdı. O, İstanbula getməyi qərara alır və 1909-cu ilin ortalarında İstanbula gəlir. Əhməd bəy İstanbula gəldikdən sonra öz istedadının və enerjisinin tətbiqi üçün münasib mühit tapır. Vəqf məktəbləri müfəttişi kimi işə başlayan Əhməd bəy az sonra Süleymaniyyə Kitabxanasına müdir təyin edilir. Həm İstanbul Darülfünündə Türk tarixindən və rus dilindən dərslər deməyə başlayır. Hakim İttihad və Tərəqqi Partiyasının ümumi məclisinə üzv təyin edilən Əhməd bəy az sonra Afion Karahisardan millət vəkili seçilir. Millət vəkilliyindən başqa, fəal şəkildə Türkiyənin ideoloji-siyasi həyatına daxil olmuş, Türk Yurdu Cəmiyyətinin və Türk Yurdu Dərgisinin, az sonra Türk Ocaqlarının qurucularından biri olmuşdur. İstanbul qəzetlərinə müntəzəm olaraq onlarca məqalə yazır, “Tərcümani-həqiqət” qəzetinə baş redaktorluq edən Əhməd bəy türkcülüyün liderlərindən birinə çevrilir. İstanbulda yaşadığı dövrdə Azərbaycanla bağlı çalışmalarını davam etdirmiş və ara-sıra Azərbaycana gələrək Azəri türklərinin problemləri ilə maraqlanmış onları müdafiə etmişdir. 1913-cü ildə bu məqsədlə Şərqi Bəyaziddə toplanan konfransda Ə.Ağaoğlu, Məmməd Əmin Rəsulzadə, və Əlimərdan bəy Topçubaşov Azərbaycanın nümayəndəsi kimi iştirak edirdilər (1,s.156).

Birinci Dünya müharibəsinin başlaması ilə əlaqədar yeni şəraitdə Əhməd bəy daha çox siyasi fəaliyyətlə məşğul olur. Yusif Akçura, Əli bəy Hüseynzadə, Əbdürrəşid İbrahimlə birlikdə İstanbulda “Rusiyada sakin Müsəlman Türk-Tatarların Haqlarını Müdafiə Cəmiyyəti” adlı təşkilat qurub Avropa ölkələrində görüşlər keçirir, konfranslar və yazıları ilə Avropanın diqqətini Rusiyadakı türklərin məzlum vəziyyətinə çəkməyə çalışır, ABŞ

prezidenti Vilsona xüsusi müraciət göndərir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, həmin dövrdə istiqlalını elan etmiş, amma fiziki varlığı təhlükə altında olan Azərbaycanı qurtarmaq üçün göndərilmiş Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın siyasi müşaviri kimi Əhməd bəy Ağaoğlu da mühüm rol oynamışdır. Bakının azad olmasından sonra dövlət quruculuğu işində fəal iştirak etmiş, Azərbaycan Parlamentinə üzv seçilmişdir. O, iki qardaş ölkənin – Türkiyə və Azərbaycanın Parlamentlərinə eyni vaxtda üzv olmuş yeganə şəxs olmuşdur.

Osmanlının dünya savaşından məğlub çıxması bütün türk dünyası üçün, o cümlədən Azərbaycan üçün fəlakətlər gətirdi. Azərbaycanın Paris Sülh Konfransına göndərdiyi nümayəndə heyətinə üzv təyin edilən Əhməd bəy Ağaoğlunu İstanbulda həbs edən ingilis komandanlığı onu Osmanlının irədində gedən insanları ilə birlikdə Maltaya sürgünə göndərdi. Onun zindan həyatı məşəqqətli olur. Ə. Ağaoğlu Malta əsarətində gözündən şikayətlənir. Sol gözündə görmə zəifliyi yaranır. Həbsxana həkimləri kənardan həkim tövsiyə edirlər. Gələn həkim görməyən gözün çıxarılmalı olduğunu, yoxsa sol gözün də kor olacağını söyləyir və əməliyyat üçün 50 ingilis lirəsi istəyir. Bu iş üçün məsləkdaşı, zəngin bir dostundan pulu imkan olduğu zaman ödəmək, ölərsə uşaqlarının dostunun uşaqlarına ödəməsi şərti ilə borc istəyir. Ancaq dostu: “Xeyr, Əhməd bəy, insan əsarətdə nə borc istəyər, nə də borc verər” deyərək borc verməyi rədd edir. Bundan sora Ə. Ağaoğlu məsələni göz həkimi Eşat paşaya danışır. Eşat paşa bu əməliyyatı aparır. Ə. Ağaoğlunun sağ gözü əməliyyatla çıxarılır. Bu hadisə Ə. Ağaoğlunu dərinədən yaralamışdı. Malta əsarətindən bəhs edərək insan ruhunun mayasındakı bütün eybəcərliklərin açıldığını yazır (1, s.96). Səməd Ağaoğlu Ə. Ağaoğlunun Maltadan göndərdiyi məktublarında atasının İstanbulda yalqız və pulsuz qoyduğu ailəsi üçün çırpındığını yazır. Səməd Ağaoğlu anasının atasına yazdığı məktublara həmişə Əhməd can deyə başladığını, bu xitab tərzinin üsyan duyğuları içərisində olan anası üçün böyük təsəlli olduğunu qeyd edir (3, s.122-123). Ömrü boyu yazıb-yaradan Əhməd bəy burada özünün ən qiymətli əsərlərindən biri olan “Üç mədəniyyət” əsərini yazmışdır.

1921-ci ilin mayında Maltadan qayıdandan sonra Əhməd bəy Ağaoğlu Ankaraya gedir. Ankara Hökuməti tərəfindən Mətbuat Ümümmüdiri təyin edilir. Eyni zamanda “Hakimiyyəti Milliyyə” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində işləməyə başlayır. Ə. Ağaoğlu Milli Mücadilənin rəsmi mətbuat orqanı olan “Hakimiyyəti Milliyyə”də işləməklə yanaşı, Ankarada baş verənlər, inqilabın vəzifələri və məqsədləri haqqında da məqalələr yazmışdır.

Ə. Ağaoğlu II (1923-1927) və III dönəm (1927-1932) Qarsdan millət vəkili seçilmişdi (1, s.203). 1931-ci ilə qədər Ankara Universitetinin Hüquq fakültəsində Konstitusiya hüququndan dərs demişdir. Samet Ağaoğlu Ankara Universitetinin hüquq fakültəsində atasının tələbəsi olmuşdur. 1930-cu ildə Mustafa Kamalın göstərişi ilə cumhuriyyət partiyasının qurulmasında, ide-

ologiyasının yaradılmasında və siyasi fəaliyyətində aktiv rol oynamışdır. Yeni Türkiyənin qurulmasında yaxından iştirak edən Əhməd Ağaoğlu doğru bildiyini qələmə alır, qələmə aldığı ideyaların gerçəkləşməsi üçün yorulmadan çalışmışdır. Partiya fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra o, siyasi həyatdan ayrılaraq 1933-cü ildən İstanbul Darülfünündə hüquq tarixindən dərslər deməyə başlamışdır. 1933-cü il onun üçün çox uğursuz il olmuşdur. O, çox sevdiyi və daima dərdləşdiyi həyat yoldaşını itirir. Həyat yoldaşı Sitarə xanımın itkisi qədər onu üzən ikinci daha bir itki 1938-ci ilin noyabr ayının 10-da Mustafa Kamal Atatürkün ölümü olur. Samet Ağaoğlu qeyd edir ki, atası bu xəbəri eşidəndə çox üzülür və o tarixdən etibarən ən ümüdsiz anlarında belə ağına gətirmədiyi ölüm haqqında artıq ciddi düşünməyə başlamışdır. Qızı Tezərə yazdığı məktubda Ə.Ağaoğlu Atatürkün ölünü 20 ildən bəri Türkiyəni öz varlığı ilə dolduran bir şəxsiyyətin itkisi kimi dəyərləndirir. Ağaoğlunun fikrincə, ölkədəki hər kəsin gözü, qulağı, qəlbi, beyni Atatürklə doludur. Bu səbəbdən də, onun itkisinə heç cür inanmaq olmur (4, s.62).

Ə.Ağaoğlu ömrünün son illərində “Kültür haftası”, “insan” dərgilərində məqalələr yazmışdır. 1939-cu ildə mayın 19-da həyata gözlərini əbədi yummuşdur.

Əhməd Ağaoğlunun həm ictimai-siyasi fəaliyyəti, həm də elmi-bədii yaradıcılığı səmərəli və məhsuldar olmuş, həyatı boyu mənsub olduğu milləti üçün yorulmadan çalışmış və böyük miras qoyub getmişdir. Həyatının müxtəlif dövrlərində dünyagörüşü və siyasi düşüncəsi üç ana xətti üzərində cəmlənmişdir: İslamçılıq, Qərbçilik və Türkçülük. O, Qərb mədəniyyətindən öyrənmək fikrini ardıcıl olaraq irəli sürmüş, İslama baxışlarında demokratik mövqedən çıxış etmişdir.

Sonda onu demək istəyirik ki, Əhməd bəy Ağaoğlu Türkiyənin ictimai-siyasi və mədəni həyatına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, həm də Türkiyə ilə Azərbaycan arasında tarixən mövcud olan əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsi uğrunda fəal mübarizə aparmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Akal Gülsərən. Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu. Bakı: AzAtaM, 2004
2. Akçura Yusif. Türkçülük. Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1978
3. Ağaoğlu Samet. Babamdan Hatıralar. Ankara: Ağaoğlu Külliyyatı, 1940.
4. Ağaoğlu Samet. Öğretmen Cafur. İstanbul: Varlıq Yayım Evi, 1953.
5. Bayat Ali Haydar. Hüseyinzade Ali Bey. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. 1998.

6. Bəşirova Könül. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı tarix və geosiyasət müstəvisində. Tarix və onun problemləri, №4, 2009
7. Документы по русской политике в Закавказье. Вып.1, Баку:1920.
8. Hüseynova Fərqanə. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri. Bakı: "Nurlan",
9. Zakirqızı Aytək. Türk düşüncəsi və türkçülük tarixi haqqında. Bakı: Elm və təhsil. 2014, s.176

Хормат Ганбарали кызы Джавадова

Роль Ахмед бей Агаоглу в общественно-политических и культурных отношениях между Азербайджаном и Турцией

Резюме

В статье передается общее происхождение, язык, единство религии, схожая культура, традиции, свойственные общественно-политическим и культурным отношениям, присутствующие между Турцией и Азербайджаном с давних времен и о деятельности Ахмед бей Агаоглу, и его активном участии для укрепления этих отношений между Турцией и Азербайджаном.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, Агаоглу, общественно-политические, культурные, отношения, деятельность, тюркизм, демократический, представитель

Hormat Ganbarali Javadova

The role of Ahmed Bey Agaoglu in socio-political and cultural relations between Turkey and Azerbaijan

Summary

The article deals with the common origin, language, unity of religion, a similar culture, traditions inherent in the socio-political and cultural relations that have existed between Turkey and Azerbaijan since ancient times and the activities of Ahmad Bey Agaoglu, and his active participation in strengthening these relations between Turkey And Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Agaoglu, socio-political, cultural, relations, activities, Turkism, democratic, representative.